

TYÖSSÄ KÄYVIEN JA TYÖTTÖMIEN KOKEMAT TOIMEENTULON ONGELMAT JA ONGELMIEN SYYT 1990-LUVUN TALOUSLAMAN JÄLKEEN SUOMESSA

MUUTOKSET SUOMALAISILLA TYÖMARKKINOILLA JA HYVINVOINTIVALTIOSSA SEKÄ KANSALAISTEN TOIMEENTULO

1990-luvun suuren laman myötä työmarkkinoilla ja hyvinvointivaltiossa tapahtui merkittäviä muutoksia, jotka heikensivät kansalaisten toimeentuloa ainakin kolmella tavalla. Ensiksi, työttömyys paisui massamittoihin ja epätyypilliset työsuhteet yleistyivät, mikä merkitsi rakenteellisen työn epävarmuuden kasvua ja heikensi kansalaisten mahdollisuuksia ansaita toimeentulo palkkatyössä.

Laman syvetessä työttömyysaste kasvoi nopeasti ja vuonna 1994 miltei viidennes työvoimasta oli työttömänä. Myöhemmin vuosina talouden kasvuaessa työttömyysaste aleni vain hitaasti ja vuosikymmen lopulla (1999) työttömien osuus oli vielä yhdeksän prosenttia. Työttömyysaste nousi mutta myös laski nopeammin miehillä kuin naisilla, ja vuodesta 1996 alkaen työttömyysaste oli korkeampi naisilla kuin miehillä. Asko Suikkasen ja Ritva Linnakankaan (1998) mukaan vuodesta 1986 vuoteen 1996 työmarkkinoiden valikoivuus lisääntyi ja työttömyyden rakenteelliset piirteet voimistuivat. Heikommien työllistyneille työttömyys oli yhä useammin pitkäkestoista. Erityisesti vähän koulutetut iäkkäät työttömät, joiden tiedot ja taidot olivat ehtineet vanhentua, olivat vaarassa syrjäytyä palkkatyöstä ja jäädä ennen pitkää perusturvan varaan.

Työssäkäyntikään ei ole suojannut köyhyydeltä 1990-luvulla (ks. Ruotsalainen 2000b). Työssä käyvien toimeentulon ongelmia selitetään usein osa-aikatyöllä tai lyhyillä määräaikaistöillä työsuhteilla. Kaikkiaan 1990-luvulla osa-aikatyön ja määräaikaistöjen osuudet kasvoivat naisilla ja miehillä – ja enemmän naisilla kuin miehillä. Vuonna 1999 osa-aikatyö (naiset 17 %, miehet 7 %) ja määräaikainen työ (naiset 20 %, miehet

14 %) olivat yleisempiä nais- kuin miespalkan-saajilla (Haataja & Nurmi 2000). Erityisen selvää osa- ja määräaikaistuminen on ollut uusissa työsuhteissa (esim. Parjanne 1997). Tärkeää on huomata, että etenkin monille naisille joustavat työsuhteet ovat olleet työmarkkinoiden sanelema ratkaisu eikä vapaaehtoinen valinta (ks. Happonen 1999).

Toiseksi, irtisanomiset, työttömyys sekä osa- ja määräaikaistöjen lisääntyminen koskettivat myös niitä, jotka olivat toistaiseksi säästyneet muutoksilta. He tunsivat olevansa etuoikeutettuja, mutta kokivat asemansa hauraaksi ja uhanalaiseksi (Bourdieu 1998). Toisin sanoen he kokivat työn epävarmuutta eivätkä voineet olla enää varmoja, kuinka pitkään työtä ja toimeentuloa vielä riittää. 1990-luvun lamaan saakka miehet kokivat uhkia ja epävarmuutta yleisemmin kuin naiset. Laman myötä erityisesti naisten epävarmuuskokemukset lisääntyivät ja erot tasoittuivat (Happonen 1999; Nätti & al. 2001).

Kolmanneksi, verotulojen ehtyessä sosiaaliturvana jaettava määrä supistui samaan aikaan, kun avuntarvitsijoiden määrä kasvoi. Vuodesta 1992 alkaen sosiaaliturvan kattavuutta ja tasoa leikattiin muuttamalla verotusta (vähennysoikeutta) ja erilaisia etuuksia. Suhteellisesti suurimpia leikkaukset olivat työttömyys- ja perheturvassa. Taloudellisen laman aikana leikkauksia perusteltiin rahojen riittämättömyydellä. Myöhemmin, kun lama oli vaihtunut voimakkaaksi talouskasvuksi, sosiaaliturvaa ei palautettu aiemmalle tasolle vaan jatkettiin säästämistä. Valintaa perusteltiin sosiaaliturvan kalleudella ja kilpailukyvyyn heikentymisellä sekä sosiaaliturvan epäsuotuisilla kannustinvaikutuksilla (Heikkilä 1997). Valinta merkitsi sitä, että sosiaalipolitiikassa lama jatkui vielä 1990-luvun loppuvuosina (Lehtonen & Aho 2000). Suomalaisen hyvinvointivaltion näkökulmasta sosiaalipoliittiset reformit merkitsivät

uudelleen jakavan vaikutuksen supistumista, tuloerojen kasvua ja repeämiä hyvinvointivaltion turvaverkkoon (Uusitalo 2000).

Usein toimeentulon ongelmia on tarkasteltu sellaisilla objektiivisilla indikaattoreilla kuin esimerkiksi pienituloisuus tai toimeentulotukiasiakkuus. Toinen, subjektiivinen näkökulma avautuu, kun tutkitaan sitä, kuinka ihmiset itse kokevat ja arvioivat toimeentulonsa. Tätä tietoa tarvitaan esimerkiksi silloin, kun halutaan tietää, kuinka ihmiset tuntevat elävänsä työmarkkinoilla ja hyvinvointivaltiossa tapahtuneiden muutosten jälkeen.

Tässä artikkelissa tarkastellaan työssä käyvien ja työttömien miesten ja naisten kokemia perheen rahahuolia ja maksuvaikauksia vuonna 1999. Ensiksi selvitetään koettujen ongelmien yleisyyttä. Toiseksi tutkitaan ongelmien syitä. Ennen lamaa miehet ja naiset kokivat yhtä yleisesti toimeentulon ongelmia (Kangas & Ritakallio 1996b). Entä laman jälkeen? Nyt työmarkkinat tarjoavat työttömyyttä ja väliaikaisuutta useammin naisille kuin miehille. Lisäksi sosiaalietuuksia on karsittu ja hyvinvointivaltion uudelleenjakomekanismeja purettu. Kansainvälisessä köyhyystutkimuksessa köyhyyden on havaittu naisistuvan (ks. Repo 1996).

TOIMEENTULO 1990-LUVULLA: MONIA NÄKÖKULMIA

Laman vaikutuksista ihmisten toimeentuloon on saatu hyvin erilainen kuva riippuen siitä, mistä näkökulmasta asiaa on tarkasteltu. Yhtäältä tulonjakotilaston mukaan hyvinvointivaltio onnistui hyvin pehmentämään laman iskua (Uusitalo 1997). Esimerkiksi tuloerot ja siten suhteellinen köyhyys eivät kasvaneet taloudellisen laman aikana, vaan vasta myöhempinä taloudellisen kasvun vuosina. Toisaalta vuosina 1990–1995 toimeentulotukea saaneiden henkilöiden määrä miltei kaksinkertaistui ja toimeentulotuen bruttomenot enemmän kuin kaksinkertaistuivat (Lehtonen & Aho 2000; Toimeentulotuki..., 2000).

Työttömyyden kasvu teki köyhyystutkimuksen uudella tavalla ajankohtaiseksi 1990-luvulla (Kangas & Ritakallio 1996a). Tutkimusalueen sisällä näkökulmat ovat vaihdelleet saman tutkimuksen sisällä ja eri tutkimuksissa. Karkeasti lähestymistavat voidaan jakaa yhtäältä resurssi- ja elinolopohjaisiin ja toisaalta objektiivisiin ja sub-

jektiiivisiin lähestymistapoihin (Heikkilä 1990; Kangas & Ritakallio 1996b). Objektiivista köyhyysrajan määrittelyä edustavat esimerkiksi suhteellinen tuloraja ja toimeentulotukiasiakkuus. Subjektiivinen köyhyysraja perustuu tutkittavan omaan käsitykseen toimeentulosta. Esimerkiksi Olli Kangas ja Veli-Matti Ritakallio (1996b) määrittivät ”niukkuudessa eläviksi” ne, joilla oli ollut ”vaikeuksia suoriutua pakollisista maksuista” ja jotka katsoivat, että ”perheen toimeentulo nykyisillä tuloilla on todella vaikeaa”.

Steinar Stjernø (1985, lähde Heikkilä 1990) sekä Kankaan ja Ritakallion (1996a) tutkimuksissa erilaisilla objektiivisilla köyhyyskriteereillä saatiin varsin yhdenmukainen kuva köyhyyden laajuudesta. Sen sijaan subjektiivisella köyhyyskriteerillä köyhyys oli pienemmän (Stjernø 1985, lähde Heikkilä 1990) tai suuremman (Kangas & Ritakallio 1996a) joukon ongelma verrattuna objektiivisten kriteerien antamaan kuvaan. Kuvien moninaisuutta lisää myös se, että köyhyyden eri mittarit (objektiiviset kriteerit verrattuna toisiinsa ja subjektiiviseen kriteeriin) määrittävät eri ryhmät köyhiksi. Subjektiivisten kokemusten tutkimista on pidetty arvokkaana, koska on tärkeätä tietää, käykö objektiivisten köyhyyskriteerien antama kuva yksin ihmisten omien arvioiden kanssa. Lisäksi on korostettu, että yksilölliset kokemukset ovat tärkeitä yhteiskuntapolitiikan legitimitetin kannalta (Kangas & Ritakallio 1996b). Eri lähestymistavat täydentävät toisiaan ja antavat yhdessä monipuolisen kuvan toimeentulosta.

Rita Jähi (1999) selvitti eri kysymyksen kotitalouksien tyytyväisyyttä taloudelliseen tilanteeseen ennen lamaa (1988) ja syvimmän laman aikana (1994). Ennen lamaa ”taloudelliseen tilanteeseensa täysin tyytymättömiä” kotitalouksia oli vain kuusi prosenttia. Syvimmän laman aikana jo miltei viidennes kotitalouksista arvioi ”tulonsa täysin riittämättömiksi”. Myös Kankaan ja Ritakallion (1996b) tutkimus kertoo niukkuuskokemuksista lamavuosina. Vuonna 1995 vastaajista 34 prosenttia oli kokenut ”vaikeuksia laskujen maksamisessa” ja 10 prosenttia koki perheensä ”toimeentulon todella vaikeaksi”.

Vaikka talouslama taittui talouskasvuksi jo vuonna 1994 ja myöhempinä vuosina talous kasvoi ripeästi, on laman varjo pitkä kotitalouden näkökulmasta. Esimerkiksi taantumaa edeltäneen tulotason saavuttaminen kesti keskimäärin noin seitsemän vuotta. Pienituloisin kymmenes ei ollut

saavuttanut sitä vielä vuonna 1998 (Ruotsalainen 2000a). Lisäksi toimeentulotukea saavien kotitalouksien määrä kasvoi vuoteen 1997 saakka (Toimeentulotuki..., 2000). Tänäkin päivänä ihmiset jonottavat Pelastusarmeijasta ylipäiväistä leipää, kun mahdollisuutta tai kykyä ansaita riittävä toimeentulo ei ole, eikä virallinen apu riitä tai taivoita (Karjalainen 2000; Markkanen 2001).

TUTKIMUKSEN AINEISTO JA ASETELMA

Tutkimusaineistona käytettiin Jyväskylän yliopistossa kerättyä ”Kotitalous, työ ja hyvinvointi 1999” -kyselyaineistoa. Kyselyn otoksen muodosti 1 878 satunnaisotannalla Väestörekisterikeskuksen tiedostoista poimittua 25–59-vuotiaista henkilöä ympäri Suomen. Kyselyyn vastasi 851 henkilöä (kotitaloutta). Kyselyn vastausprosentti jäi kaikkiaan matalaksi (45 %), vaikka määräaikana vastaamatta jättäneille lähetettiin karhu-kirjeet. Kuitenkin vastaajat edustivat sukupuolen, iän, siviilisäädyn ja asuinpaikan osalta hyvin alkuperäisotosta.

Sitä, missä määrin vastaajat edustivat aikuisväestöä, arvioitiin vertaamalla kyselyyn vastanneiden ja Tilastokeskuksen työvoimatutkimukseen (1998) osallistuneiden samanikäisten ominaispiirteitä (ks. tarkemmin Kinnunen & al. 2000). Yleiskuva on, että kyselyyn vastanneet edustivat hyvin aikuisväestöä. Esimerkiksi työttömänä oli kyselyyn vastanneista yhdeksän prosenttia ja työvoimatutkimukseen osallistuneista kahdeksan prosenttia. Tähän tutkimukseen vastanneet olivat hieman vanhempia ja paremmin koulutettuja.

Tätä artikkelia varten aineistosta poimittiin työssä käyvät (palkansaajat ja yrittäjät) ja työttömät, toisin sanoen henkilöt, joille rakenteellisen työn epävarmuuden – työttömyyden ja osa- ja määräaikaisten töiden – lisääntyminen on relevantti ilmiö. Aineisto muodostui 735 henkilöstä, joista miesten (n = 379, 52 %) osuus oli hieman suurempi kuin naisten (n = 356, 48 %). Miehet (60 %) ja naiset (59 %) olivat tyypillisimmin 30–49-vuotiaita. Tätä nuorempia oli noin kymmenesosa ja vanhempia noin kolmannes miehistä ja naisista. Valtaosa miehistä (83 %) ja naisista (77 %) eli avo- tai avioliitossa. Noin puolella miehistä ja naisista oli kotona asuvia lapsia. Miehet olivat tyypillisimmin käyneet ammattikoulun ja naiset ammatillisen opiston. Yhdeksän kymme-

nestä miehestä ja naisesta oli työssä, suurin osa oli pysyvissä kokoaikaisissa työsuhteissa. Määräaikainen työ (naiset 16 %, miehet 5 %) ja osa-aikatyö (naiset 10 %, miehet 2 %) olivat yleisempiä naisilla. Miehet olivat tyypillisimmin työntekijöitä ja naiset alempia toimihenkilöitä. Miehet (verotettavat tulot 11 990 mk/kk) ansaitsivat keskimäärin enemmän kuin naiset (9 280 mk/kk). Tuloerot ilmenivät myös siten, että naiset (37 %) olivat useammin pienituloisia (alle 8 001 mk) kuin miehet (25 %).

Kotitalous on taloudellinen yksikkö, mutta myös tila, jossa tuotetaan, uusinnetaan, huolehditaan ja hoivataan. Toimeentulon kokemusten kannalta kotitalouden rakenne ja elinvaihe ovat keskeisiä tekijöitä. Kotitaloudet luokiteltiin viiteen tyyppiin¹: yhden hengen talous; yhden huoltajan lapsiperhe; pari, ei lapsia kotona; kahden huoltajan lapsiperhe; pari, aikuisia lapsia kotona. Vastaajat, joilla oli aikuisia lapsia kotona mutta ei puolisoa (n = 6), jätettiin tarkastelun ulkopuolelle.

Ydinperhetyyppi oli hallitseva: vastaajat asuivat tyypillisimmin (43 %) kahden huoltajan lapsiperheissä, miehet useammin kuin naiset. Lapsettomia pareja oli kolmannes ja yksin asuvia noin 15 prosenttia miehistä ja naisista. Vastaajista viisi prosenttia asui puolison ja aikuisten lasten kanssa – naiset useammin kuin miehet. Yhden huoltajan lapsiperheiden osuus oli kaikkiaan neljä prosenttia, naisilla kahdeksan prosenttia mutta miehillä alle prosentin (n = 1). Erilaisista luokituksista johtuen kotitalousrakenteen vertaaminen koko maata koskeviin tietoihin on ongelmallista. Tässä artikkelissa yhden huoltajan lapsiperheet vaikuttaisivat olevan aliedustettuina ja kahden huoltajan lapsiperheet yliedustettuina (ks. Sosiaali- ja terveydenhuollon..., 2000). Yhden hengen talouksien ja lapsettomien parien osuus näyttäisi vastaavan kotitalousrakennetta Suomessa.

¹Vaihtoehtoja kotitaloustyypittelyksi oli useita. Esimerkiksi lapsiperheet olisi voitu jakaa nuorimman lapsen iän perusteella myös alle kouluikäisten ja vähintään kouluikäisten lasten perheisiin. Tämä tyypittely näyttäisi jäsentävän lapsiperheiden toimeentulon kokemukset huonosti. Lisäksi jako luokkiin olisi voinut olla hienojakoisempi: esim. yksin asuvat ja lapsettomat parit olisi voitu jakaa kohdehenkilön iän perusteella useampaan ryhmään. Suppeampi luokittelu valittiin riittävän tapausmäärän saamiseksi kuhunkin kotitaloustyyppiin. Siten ryhmien heterogeenisuus on aineistosta johtuva rajoite.

Suomen kaltaisessa hyvinvointivaltiossa ihmisten hyvinvoinnin perustoja ovat perustason jakovaikutukset (talous ja työmarkkinat), uudelleenjakovaikutukset (sosiaali- ja koulutuspolitiikka) ja kansalaisyhteiskunnan instituutiot (esim. perhe) (Uusitalo 1988). Walter Korven (1973) mallissa köyhyysriskin (toimeentuloasiakkuuden) vaihtelua selittävät perustavanlaatuiset rakenteelliset tekijät (yhteiskunnalliset voimat, jotka tuottavat eriarvoisuutta ja ovat perusehtona köyhyyden esiintymiselle), köyhyydelle altistavat yksilölliset tekijät (esim. sukupuoli, ikä, sosioekonominen asema) ja laukaisevat tekijät (välittömästi köyhyyteen johtavat tapahtumat ja olosuhteet, esim. työttömyys, sairaus ja huollettavat lapset). Tässä artikkelissa ajatus toimeentulon ongelmille altistavista ja ongelmia laukaisevista tekijöistä auttoi valitsemaan selittäjiä koetuille toimeentulon ongelmille. Analyysissä jakoa altistaviin ja laukaiseviin tekijöihin ei tehty luokitteluun sisältyvän hierarkian (ongelmien laukeaminen edellyttää altistumista) välttämiseksi (ks. Heikkilä 1990).

Tässä artikkelissa selvitettiin koettujen toimeentulon ongelmien yhteyksiä henkilön omiin verotettaviin tuloihin, ikään, koulutukseen, kotitaloustyyppiin, terveyteen, rakenteelliseen ja koettuun työn epävarmuuteen ja itsearvostukseen miehillä ja naisilla yhdessä ja erikseen. Koettua työn epävarmuutta ja itsearvostusta lukuun ottamatta toimeentulon ongelmia selittävät tekijät ovat tuttuja köyhyystutkimuksista (erityisesti Heikkilä 1990; Kangas & Ritakallio 1996b). Koettu työn epävarmuus ja matala itsearvostus on mielekästä vakioita, kun selvitetään syitä ihmisten kokemiin toimeentulon ongelmiin. Koettu työn epävarmuus kuvaa työn ja siten toimeentulon lähteen menettämisestä koettua uhkaa. Korkea itsearvostus ilmentää henkilön näkemystä itsestään kunnioitettavana ja arvokkaana henkilönä (Kuokkanen & al. 2000). Jos henkilön itsearvostus on alhainen, hän saattaa kokea hyvinvointinsa heikommaksi kuin silloin, jos itsearvostus olisi korkea.

ANSIOTYÖHÖN OSALLISTUMISEN EDELITYKSET JA EHDOT ERIYTTIVÄT NAISTEN KOKEMUKSIA TOIMEENTULOSTA

Koettuja toimeentulon ongelmia tutkittiin kysymällä tunneperäistä huolestuneisuutta (1= ei kos-

kaan; 5 = hyvin usein) kokonaistulojen riittämisestä perheen menoihin ja kognitiivista arviota perheen perusmenojen rahoittamiso ongelmien määrästä (1 = ei ongelmia; 5 = hyvin paljon) (ks. Voydanoff & Donnelly 1988). Useimmat ihmiset kokevat ohimenevästi rahahuolia elämänsä jossain vaiheessa. Tässä artikkelissa rajauduttiin vakavampiin ongelmiin. Toimeentulon ongelmia kokeviksi katsottiin ihmiset, joilla oli (melko/hyvin) usein rahahuolia ja/tai (melko/hyvin) paljon maksuvaikeuksia.

Huolestuneita tulojen riittämisestä menoihin oli vastaajista 23 prosenttia – naiset hieman useammin kuin miehet (taulukko 1). Ongelmat laskujen maksamisessa olivat harvinaisempia kuin rahahuolet: maksuvaikeuksia koki kymmenen prosenttia vastaajista – miehet yhtä usein kuin naiset. Laman jälkeen toimeentulon ongelmia kokevien osuudessa tapahtunutta muutosta ei voida selvittää, koska kysymykset ja perusjoukot poikkeavat toisistaan eri tutkimuksissa.

Rahahuolien ja maksuvaikeuksien kokeminen ei liittynyt vastaajan sukupuoleen. Sen sijaan rahahuolet ja maksuvaikeudet liittyivät (tilastollisesti merkitsevästi: $p < .01$) mataliin tuloihin, matalaan ammattikoulutukseen, huollettaviin lapsiin, rakenteelliseen työn epävarmuuteen ja henkilön heikkoon itsearvostukseen. Lisäksi rahahuolet liittyivät koettuun työn epävarmuuteen. Kuva tarkentui, kun tarkasteltiin toimeentulon ongelmien kokemiseen liittyviä tekijöitä miehillä ja naisilla erikseen.

Vastaajilla rahahuolien ja maksuvaikeuksien kokeminen oli yleistä pienituloisilla ja väheni, kun henkilön omat verotettavat tulot kasvoivat. ”Kynnys”, jonka jälkeen koettu perheen toimeentulo keskimäärin merkitsevästi parantui tai heikentyi, oli noin 8 000 markan kuukausiansion kohdalla (ks. myös taulukko 2). Tosin on muistettava, että ihmisten toiveet, tarpeet ja siten toimeentulon kokeminen vaihtelevat iän ja elämäntilanteen mukaan. Esimerkiksi Kirsi Angerpuuro (1996) havaitsi, että tyytyväisyys elintasoon riippuu tuloista eri tavoin eri elämäntilanteissa.

Toimeentulon kokemuksissa oli mielenkiintoinen yksityiskohta: hyvin ansaitsevilla naisilla rahahuolien kokeminen lisääntyi tulojen kasvaessa. Kankaan ja Ritakallion (1996b) mukaan koulutetuilla ja korkeissa ammattiasemissa olevilla köyhyys on tavallisesti seurausta ylivelkaantumisesta. Heillä toimeentuloa heikentävät maksukykyyn nähden ylimitoitettut menot, esimerkiksi velanot-

Taulukko 1. Toimeentulon ongelmia kokevien osuus vastaajista, %

	Miehet		Naiset		Kaikki vastaajat	
	raha- huolia ^a	maksu- vaikeuksia ^b	raha- huolia ^a	maksu- vaikeuksia ^b	raha- huolia ^a	maksu- vaikeuksia ^b
Keskimäärin	21	11	24	10	23	11
Tulot kuukaudessa	***	***	***	**	***	***
enintään 5 000 mk	47	30	44	21	45	25
5 001–8 000 mk	35	20	37	17	36	19
8 001–10 000 mk	19	13	20	8	20	10
10 001–15 000 mk	15	4	8	4	13	4
yli 15 000 mk	10	4	15	0	11	3
Ikä			*			
25–29 vuotta	20	8	30	11	25	9
30–49 vuotta	23	11	28	13	25	12
50–59 vuotta	19	13	15	5	17	9
Ammattikoulutus			**	*	**	**
ei mitään tai kurssi	26	17	27	17	27	17
amatillinen koulu	22	11	36	14	27	12
amatillinen opisto	18	8	22	9	20	8
korkeakoulu	15	5	11	2	13	3
Kotitalous	*		***	c	***	***
yhden hengen talous	21	10	20	12	20	11
yksinhuoltaja	57	32	59	35
pari, ei lapsia (kotona)	12	10	15	5	14	8
2 huoltajan lapsiperhe	26	10	27	10	27	10
pari, aikuisia lapsia kotona	31	19	17	4	23	10
Vakava sairaus/tapaturma		*			*	**
ei	20	9	22	9	21	9
kyllä	27	17	32	15	29	16
Työssäolo ja työsuhte	**	c	***	c	***	**
pysyvä kokoaikatyö	19	9	18	8	18	9
osa-aikatyö	27	14	27	16
määräaikainen työ	17	6	33	12	28	10
työtön tai lomautettu	44	26	46	17	45	21
Koettu työn epävarmuus			***		***	
vähän	15	6	12	8	13	7
jonkin verran	17	10	20	10	18	10
paljon	26	14	33	11	29	13
Itsearvostus	***	**	*	*	***	**
matalin 1/3	29	15	32	16	31	15
keskimäinen 1/3	25	16	19	5	22	10
korkein 1/3	11	4	19	9	15	6

χ^2 -testi; * $<.05$, ** $<.01$, *** $<.001$

a) melko tai hyvin usein huolestunut perheen kokonaistulojen riittävyydestä menoihin ja laskuihin

b) melko tai hyvin paljon ongelmia perusmenojen rahoittamisessa

c) tilastollista riippuvuutta ei voitu testata

to. Taloudellisten olojen indikaattorina tulisi selvittää myös velkoja ja tulisi verrata koettua toimeentuloa tuloihin ja velkoihin.

Rahahuolet ja maksuvaikeudet korostuivat vastaajilla, joilla oli pelkkä peruskoulutus tai enintään ammatillinen koulutus. Korkeakoulun käyneet vastaajat kokivat keskimääräistä harvemmin toimeentulon ongelmia. Kuva tarkentui, kun miehiä ja naisia tutkittiin erikseen. Sukupuolen

vakioimisen jälkeen ammattikoulutus liittyi vain rahahuolien kokemiseen. Lisäksi rahahuolet korostuivat enintään ammatillisen koulun suorittaneilla naisilla mutta ei miehillä.

Vastaajista yksinhuoltajat kokivat yleisimmin rahahuolia ja maksuvaikeuksia. Lisäksi rahahuolet korostuivat kahden huoltajan lapsiperheissä. Lapsettomat parit kokivat keskimääräistä harvemmin toimeentulon ongelmia.

Vastaajilla rahahuolien ja maksuvaikeuksien kokeminen liittyi henkilön itsearvostukseen. Itsearvostusta tutkittiin kymmenellä väittämällä, esimerkiksi väittämällä ”Mielestäni minulla on useita hyviä ominaisuuksia” (1 = täysin eri mieltä, 5 = täysin samaa mieltä) (ks. Rosenberg 1962). Jokaiselle henkilölle laskettiin yksittäisten kysymysten keskiarvo (summamuuttuja, jonka reliabiliteetti oli hyvä: $\alpha = 0.88$) ja heidät jaettiin kolmeen yhtä suureen kolmannekseen (matala, keskimääräinen, korkea itsearvostus).

Jos itsearvostus oli matala (alin 1/3), vastaajat kokivat rahahuolia ja maksuvaikeuksia yleisemmin kuin silloin, jos itsearvostus oli korkeampi (keskimäinen ja korkein 1/3). Kuva tarkentui, kun vakioitiin lisäksi sukupuoli. Itsearvostus korostui toimeentulon kokemuksissa vain miehillä. Itsearvostus sinänsä on hyvinvointiresurssi. Lisäksi itsearvostus voi välittää tai muuntaa yksilön ulkoisten tekijöiden vaikutuksia koettuun toimeentuloon (ks. Kuokkanen & al. 2000).

Lopuksi, vastaajilla toimeentulon ongelmien kokeminen liittyi työn epävarmuuteen. Rakenneellista työn epävarmuutta selvitettiin kysymällä pääasiallista toimintaa tutkimushetkellä, työsuhteen pysyvyyttä ja työaikaa. Koettua työn epävarmuutta tutkittiin kysymällä epävarmuutta (viisiportaisella asteikolla: 1 = erittäin varma; 5 = erittäin epävarma) nykyisen työn jatkumisesta, tulevasta työtehtävistä, työnkuvasta ja etenemismahdollisuuksista (ks. Caplan & al. 1980). Jokaiselle henkilölle laskettiin yksittäisten kysymysten keskiarvo (summamuuttuja, jonka reliabiliteetti oli hyvä: α -kerroin = 0.73) ja heidät jaettiin kolmeen yhtä suureen kolmannekseen: vähän, jonkin verran, paljon epävarmuutta.

Vastaajista rahahuolien ja maksuvaikeuksien kokeminen oli yleistä työttömillä ja keskimääräistä harvinaisempaa pysyvässä kokoaikatyössä olevilla. Mielenkiintoisempaa oli se, että naisilla rahahuolet ja maksuvaikeudet korostuivat osa-aikatyössä ja lisäksi rahahuolet määräaikaisessa kokoaikatyössä. Osa-aikatyötä tekeviä miehiä ei voitu tutkia pienen tapausmäärän vuoksi ($n = 7$). Kun osa-aikatyö ja määräaikainen työ ovat yleisempiä naisilla kuin miehillä ja rahahuolet liittyvät määräaikaiseen työhön vain naisilla, korostuvat epätyypilliset työsuhteet erityisesti naisten toimeentulon kokemuksissa.

Osa-aikatyötä ja määräaikaista työtä tekevät naiset olivat usein pienituloisia. Osa-aikatyötä tekevästä naisista 65 prosenttia ansaitsi enintään

8 000 markkaa kuukaudessa ja viidennes sinniteli vielä pienemmillä tuloilla (alle 5 001 mk). Määräaikaisessa työssä olevista naisista 55 prosenttia ansaitsi enintään 8 000 markkaa. Lisäksi määräaikaista työtä tekevien naisten rahahuolia saattaa selittää määräaikaisen työn ja elämäntilanteen yhteensopimattomuus. Määräaikainen työ on yleisempää, jatkuu myöhemmälle iälle ja on useammin vastentahtoinen naisilla kuin miehillä (Haataja & Nurmi 2000; Happonen 1999). Tässä artikkelissa määräaikaisessa työssä olevista naisista miltei kaksi kolmasosaa oli 30–49-vuotiaita ja joka toisella oli huollettavia lapsia. Työn ja tulojen tilapäisyys ei vastaa näiden naisten elämäntilannetta, mikä voi heikentää koettua hyvinvointia ja ilmetä esimerkiksi huolena perheen toimeentulosta. Lapsiperheiden äidit ovatkin painottaneet taloudellista epävarmuutta määräaikaisen työn huonona puolena (Sutela 1999).

Paljon työn epävarmuutta kokevilla vastaajilla korostuivat rahahuolet. Kuva tarkentui, kun miehiä ja naisia tutkittiin erikseen. Rahahuolet korostuivat vain paljon työn epävarmuutta kokevilla naisilla.

Yhtäältä paljon työn epävarmuutta kokevat vastaajat (37 %) olivat tavallisemmin pienituloisia (alle 8 001 markkaa) kuin vähän epävarmuutta kokevat (17 %). Toisaalta kaksi kolmesta paljon epävarmuutta kokevasta ansaitsi enemmän kuin 8 000 markkaa kuukaudessa ja 12 prosenttia kuului parhaimmin ansaitsevaan ryhmään. Lisäksi paljon työn epävarmuutta kokevista 39 prosentilla oli vähintään opistotasoinen ammattikoulutus ja 16 prosentilla oli korkeakoulututkinto. Työn epävarmuutta kokevat nyt myös hyvin koulutetut ja hyvätuloiset.

Kaiken kaikkiaan toimeentulon kokemusten kannalta ratkaisevampi tekijä kuin sukupuoli sinänsä on miesten ja naisten työmarkkinaosallistuminen (vrt. Kangas & Ritakallio 1996b). Tähän voi lisätä, että ansiotyöhön osallistumisen edellytykset (ammattikoulutus) ja ehdot (työsuhteen laatu) eriyttävät erityisesti naisten kokemuksia toimeentulosta.

Tulokset herättivät lisäkysymyksen. Lisäävätkö esimerkiksi yksinhuoltajuus, työttömyys, määräaikainen työ tai koettu työn epävarmuus sinänsä koettuja toimeentulon ongelmia, vai onko ongelmien taustalla keskimäärin aina pienituloisuutta? Seuraavaksi vakioitiin selittäjien keskinäiset suhteet ja tarkasteltiin, mitkä tekijät sinänsä selittävät rahahuolien ja maksuvaikeuksien kokemista.

Toimeentulon ongelmien kokemista selittäviä tekijöitä tutkittiin logistisella regressioanalyysillä, jolla voidaan tarkastella kategorisen selitettävän muuttujan riippuvuutta yhtä aikaa useammasta selittävästä muuttujasta (taulukko 2). Selittäjiä tutkittiin miehille ja naisille yhdessä. Jos selittäjiä olisi etsitty erikseen miehille ja naisille, olisivat tapausmäärät selittäjien (esim. työssäolo ja työsuhte) joissakin luokissa olleet liian pieniä tilastollista testaamista varten. Sukupuolta ei lisätty malliin selittäjäksi, koska pääosa yksinhuoltajista ja osa-aikatyötä tekevästä oli naisia. Samassa mallissa sukupuoli olisi saattanut aiheuttaa tuloksiin satunnaisuutta.

Rahahuolille (kokee usein) ja maksuvaikeuksille (paljon) laadittiin kaksi selitysmallia kummallekin. Mallissa A työssä käyvien ja työttömien kokemia rahahuolia ja maksuvaikeuksia selitettiin tuloilla, iällä, koulutuksella, kotitaloustyyppillä, terveydellä, rakenteellisella työn epävarmuudella ja itsearvostuksella. Lisäksi haluttiin selvittää, lisääkö koettu työn epävarmuus toimeentulon ongelmien kokemista. Tätä varten malliin B lisättiin selittäjäksi koettu työn epävarmuus ja aineistosta poimittiin vain työssä käyvät. Samalla mallista B poistettiin työssäolo ja työsuhte selittäjien keskinäisten riippuvuuksien (uhka työn menettämisestä korostuu määräaikaisessa työssä) välttämiseksi. Malleihin valituista selittäjistä keskenään voimakkaimmin korreloivat työttömyys ja matalat tulot ($r = .66$) ja korkeakoulututkinto ja korkeat tulot ($r = .38$). Lisäksi henkilön ikä oli yhteydessä kotitalouden piirteisiin (esim. ikä 30–49 vuotta, kotitalous kahden huoltajan lapsiperhe: $r = .36$).

Senkin jälkeen kun pienituloisuus oli vakioitu, selitti (tilastollisesti merkitsevästi: $p < .01$) kotitaloustyyppi rahahuolien ja maksuvaikeuksien kokemista. Lisäksi koettu työn epävarmuus, vakava sairaus ja matala itsearvostus selittivät (melkein merkitsevästi: $p < .05$) rahahuolia. Sen sijaan työttömyys, osa-aikatyö tai määräaikainen työsuhte sinänsä ei lisännyt riskiä kokea toimeentulon ongelmia. Siten esimerkiksi työttömyyteen liittyvät toimeentulon ongelmat kumpuavat pienituloisuudesta. Tästä kertoi pienituloisuuden ja työttömyyden välinen voimakas korrelaatio.

Työssä käyvillä tai työttömillä yksinhuoltajilla oli kahdeksankertainen riski kokea rahahuolia ja

kuusinkertainen riski kokea maksuvaikeuksia verrattuna lapsettomiin pareihin (malli A). Vuonna 1998 valtaosa (85 %, lähde Sosiaali- ja terveydenhuollon..., 2000) yhden huoltajan lapsiperheiden vanhemmista oli naisia. Siksi yksinhuoltajien kokemat toimeentulon vaikeudet ovat korostetusti naisten ongelmia, vaikka taloudellinen huono-osaisuus koskettaisi myös harvalukuista yksinhuoltajaisien joukkoa. Myös kahden huoltajan lapsiperheissä korostuivat rahahuolet (malli A). Kaikkiaan huollettavat lapset muodostavat toimeentulon riskin. Ongelmat korostuvat erityisesti silloin, kun puoliso ei ole jakamassa vastuuta lapsista. Puolison puuttuminen sinänsä ei lisää toimeentulon ongelmien kokemista.

Työssä käyvien rahahuolia lisäsi koettu työn epävarmuus, vaikka henkilön tulot ja koulutus olivat korkeat (malli B). Tuloksen merkitystä voidaan tulkita kahdella tavalla riippuen siitä, haluako korostaa pysyvyyttä vai muutosta työmarkkinoilla. Yhtäältä koettu työn epävarmuus ankuroitui 1990-luvun nopeasti muuttuvassa työelämässä samoihin tekijöihin – erityisesti aiemman työttömyyteen ja nykyiseen määräaikaiseen työhön – kuin vakaammalla 1980-luvulla (Happonen 1999). Vaikka epävarmuus on lisääntynyt, keskittyy huoli työstä ja toimeentulosta edelleen ryhmiin, jotka ovat aina olleet haavoittuvimpia (ks. Taylor-Gooby 1997). Tästä näkökulmasta vanhat jaot näyttävät kestävän. Toisaalta voidaan korostaa sitä, että meillä ja muualla epävarmuus työstä ja toimeentulosta on levinnyt uusiin, aiemmin turvatuissa asemissa olleisiin keskiluokkaihin ryhmiin (Burchell & al. 1999; Happonen & Nätti 2000; Nätti & al. 2001). Epävarmuuksien maailmassa koulutus, asema työpaikalla ja tulot tänään eivät takaa asemaa huomenna. Tämä merkitsee perinteisten ajatusmallien hajoamista.

Lopuksi, vastaajan tulot selittävät paremmin maksuvaikeuksien (kognitiivinen komponentti) kuin rahahuolien (affektiivinen komponentti) kokemista. Sen sijaan sairaus, matala itsearvostus ja koettu työn epävarmuus – tavallaan henkilön ”sisäiset” tekijät – selittävät vain rahahuolia. Kaikkiaan selittävien tekijöiden eriytyminen kertoo toimeentulon kokemusten moniulotteisuudesta. Tämä moniulotteisuus olisi saattanut jäädä huomaamatta, jos tiedot toimeentulon kokemuksen kognitiivisesta ja affektiivisesta komponentista olisi yhdistetty ja tarkasteltu summamuuttujan arvoja.

Taulukko 2. Koettuja toimeentulon ongelmia selittävät tekijät; logistinen regressioanalyysi

Selittäjä	Rahahuolia ^a		Maksuvaikeuksia ^b	
	malli A ^c	malli B ^d	malli A ^c	malli B ^d
Tulot kuukaudessa: (ref. yli 15 000 mk)	**	**	***	***
5 000 mk tai vähemmän	3.9**	4.3**	9.5**	6.6*
5 001–8 000 mk	2.8*	2.7*	4.8*	3.9
8 001–10 000 mk	1.5	1.6	2.2	1.6
10 001–15 000 mk	0.9	1.0	0.8	0.7
Ikä: (ref. 50–59 vuotta)				
25–29 vuotta	1.4	1.8	1.1	1.8
30–49 vuotta	1.2	1.1	1.3	1.5
Ammattikoulutus: (ref. korkeakoulu)				
ei mitään tai kurssi	1.1	1.2	2.5	3.5
amatillinen koulu	1.2	1.1	1.5	1.7
amatillinen opisto	0.9	0.8	1.4	1.4
Kotitalous: (ref. pari, ei lapsia)	***	***	**	**
yhden hengen talous	1.4	1.6	1.3	1.1
yksinhuoltaja	8.6***	13.7***	6.6***	10.6***
2 huoltajan lapsiperhe	2.2**	2.8***	1.1	1.1
pari, aikuisia lapsia kotona	2.2	2.9*	1.3	1.6
Vakava sairaus: (ref. ei) kyllä	1.6*	1.4	1.7	1.8
Työssäolo ja työsuhte: (ref. pysyvässä kokoaikaisessa työssä)	
osa-aikatyössä	0.9	..	1.0	..
määräaikaisessa työssä	1.3	..	0.6	..
työtön tai lomautettu	1.4	..	0.4	..
Koettu työn epävarmuus (ref. vähän)	..	*
jonkin verran	..	1.5	..	1.6
paljon	..	2.2**	..	1.4
Itsearvostus: (ref. korkein 1/3)	*			
matalin 1/3	2.1**	1.7	2.0	1.8
keskimäinen 1/3	1.5	1.5	1.7	1.8
–2LL	621.2	521.3	381.1	313.1
χ ²	98.8***	81.4***	68.9**	64.9***
n	675	605	676	606

* < .05, ** < .01, *** < .001

a) melko tai hyvin usein huolestunut perheen kokonaistulojen riittävydestä menoihin ja laskuihin

b) melko tai hyvin paljon ongelmia perusmenojen rahoittamisessa

c) työssä käyvät ja työttömät miehet ja naiset

d) työssä käyvät miehet ja naiset

.. selittäjä ei mukana mallissa

YHTEENVETOA JA JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

1990-luvun syvän laman myötä kansalaisten toimeentulon ehdoissa tapahtui suuria muutoksia. Työttömyys ja epätyypilliset työsuhteet heikensivät monien mahdollisuuksia ansaita toimeentulo ansiotyössä. Samaan aikaan sosiaaliturvaa leikattiin ja toimeentulon takuita heikennettiin. Talouslama vaihtui talouskasvuksi jo vuonna 1994 ja viipeellä työttömyys alkoi laskea ja epätyypillisten töiden osuuden kasvu taittui. Sen sijaan sosiaalipoliittinen lama jatkuu edelleen (ks. Lehto-

nen & Aho 2000). Suomessa pohjoismainen hyvinvointivaltio on riisuttu köyhän miehen verisioksi (Julkunen 2001a).

Talouselämyksen aikana sosiaaliturvan leikkauksista oltiin ainakin näennäisen yksimielisiä. Syynä olivat laman ja valtionvelan kasvun aiheuttama yleinen kriisitietoisuus ja se, että leikkaukset voitiin nähdä hyödyllisiksi sekä hyvinvointivaltion purkamisessa että puolustamisessa (Heikkilä 1997; Julkunen 2001a). Tutkijat ovat koonneet talous- ja sosiaalipoliittisen laman seurauksista useita väli- tai loppulaskuja (esim. Blom 1999;

Heikkilä & Uusitalo 1997; Lehtonen & Aho 2000). Keskusteluun kansalaisten toimeentulosta ovat lähteneet myös poliitikot ja toimittajat. Mielipiteet siitä, onko köyhyys lisääntynyt vai vähentynyt, kuka on köyhä ja mitä köyhien auttamiseksi pitäisi tehdä, ovat jakautuneet aiempaa voimakkaammin. Tässä artikkelissa otettiin toinen näkökulma ja tutkittiin työikäisten työssä käyvien ja työttömien kokemia rahahuolia ja maksuvaikeuksia vuonna 1999.

Julkisuudessa parhaaksi lääkkeeksi toimeentulon ongelmiin on mainittu työllisyyden koheneminen. Vuodesta 1995 vuoteen 1999 työpaikkojen ja työllisten määrä kasvoi ja työllisyysaste nousi noin viisi prosenttiyksikköä (Työvoimalasto 1999). Siten yhä useammalla näyttäisi olleen mahdollisuus hankkia riittävä toimeentulo ansio-työssä.

Vuonna 1999 toimeentulon ongelmien kokeminen oli yleisempää työttömillä kuin työssä käyvillä. Kuva muuttuu moniulotteisemmaksi, kun vakioidaan työaika ja työsuhteen kesto. Osa-aikaisesti tai tilapäisesti työskentelevät naiset kokiivat huolta rahojen riittämisestä selvästi yleisemmin kuin pysyvässä kokoaikatyössä olevat naiset. Toisin sanoen työllistyminen saattaa vähentää sosiaalietuuksien käyttöä, mutta ei aina takaa riittäväksi koettua toimeentuloa. Aiemmin on todettu, että (pitkäaikais)työttömyys on se kasvualusta, josta uusköyhyys versoo (Kangas & Ritakallio 1996a). Tähän voidaan lisätä, että toimeentulo on aiempaa useamman työssä käyvän – erityisesti naisen – ongelma.

Julkisuudessa työssä käyvien toimeentulon ongelmat – ehkä osa-aikaisia lukuun ottamatta – usein unohtuvat työttömien ahdingon taustalle. Yhtäältä syynä saattavat olla perinteiset rakenteelliset ajatusmallit, joissa työttömät ovat huono-osaisia ja työssä käyvät hyväosaisia. Kuitenkin jälkiteollisessa yhteiskunnassa köyhyys saattaa muuttua monikasvoisemmaksi, jolloin perinteiset mallit eivät enää toimi (ks. Andress & Schulte 1998). Toisaalta syynä voi olla työllisten toimeentulon ongelmien luonne, jossa korostuu sosiaalisesti näkymätön huoli enemmän kuin näkyvämmät maksuvaikeudet.

Toimeentulon ongelmat korostuivat erityisesti yksinhuoltajilla, myös kahden huoltajan lapsiperheissä koettiin keskimääräistä enemmän rahahuolia. Erityisesti yksinhuoltajien toimeentulo riippuu sosiaaliturvan tasosta ja kattavuudesta (Kangas & Ritakallio 1996b). Perheturvan leik-

kaukset heikensivät yleisesti lapsiperheiden ja erityisesti yhden huoltajan lapsiperheiden taloudellista asemaa. Erityisen huolestuttavaa kehitystä on, jos se merkitsee lapsuuden kurjistumista ja näistä kokemuksista kumpuavia ongelmia lasten myöhemmässä elämässä. Toinen keskeinen 1990-luvun perhepolitiikan ongelma oli tempoilevuus ja epävarmuus, jotka heikensivät lapsiperheiden mahdollisuuksia ennakoida tulevaa (ks. Forssén 1998). Julkisen vallan vastuu lapsiperheiden hyvinvoinnista heikkeni ja loitonsi suomalaista perhepolitiikkaa pohjoismaisen perhepolitiikan ideaalimallista kohti liberaalia mallia (Hiilamo 2000).

Yksinhuoltajien asema täsmentyy, kun käytetään useita köyhyysindikaattoreita rinnakkain. Kankaan ja Ritakallion (1996b) tutkimuksessa yksinhuoltajat tunnistettiin köyhiksi selvimmän toimeentulotukiasiakkuuden, välttämättömyys-hyödykkeistä tinkimisen ja toimeentulon ongelmien kokemisen perusteella. Oma kokemus korosti yksinhuoltajien ongelmia, sen sijaan tulomittarilla tarkastellen yksinhuoltajien asema ei ollut kovin huono. Kaikkiaan ristiriitaisia tuloksia voidaan tulkita siten, että lama ja perheturvan leikkaaminen ajoivat yhden huoltajan lapsiperheet entistä sankemmin joukoin sosiaalilukuihin: leikkausten alkaessa vuonna 1992 yksinhuoltajista toimeentulotukea sai 27 prosenttia mutta vuonna 1996 jo 32 prosenttia. Pitkään jatkuneen nousukauden myötä osuus laski 28 prosenttiin vuonna 1999, mutta määrällisesti toimeentulotukea saaneita yksinhuoltajia oli 33 prosenttia (11 013 kotitaloutta) enemmän kuin vuonna 1990 (Toimeentulotuki..., 2000). Toimeentulotuki kyllä turvaa tulotason, mutta sen hakemiseen ja saamiseen liittyvä häpeä murentaa uskoa itselliseen selviytymiseen ja toimeentuloon.

Perinteistä kuvaa ihmisten jaosta hyvin ja huonosti toimeentuleviin murensi myös se, että työssä käyvillä koettu työn epävarmuus kaksinkertaisti riskin kokea rahahuolia, vaikka henkilön koulutus ja tulot olivat korkeat. Työn epävarmuus ja huoli toimeentulosta ovat levinneet uusiin, aiemmin vakaissa asemissa olleisiin keskiluokkisiin ryhmiin. Keskiluokan mahdollisuudet ratkaista sosiaalipoliittiset kysymyksensä työmarkkinoiden kautta ovat heikentyneet, mikä saattaa vahvistaa hyvinvointivaltion kannatusta keskiluokassa. Julkisten hyvinvointipalvelujen kannatus onkin kasvanut 1990-luvun alkuvuosista kaikissa väestöryhmissä (EVA 1999 & 2001; Forma 1999).

Asia voidaan nähdä myös toisin. Pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa kaikki ovat maksajia ja saajia. Kuitenkin 1990-luvun lama ja täystyöllisyyden menettäminen tuottivat koettuja jakoja maksajiin ja saajiin, ja markkojen vuotaminen sosiaaliluokasta alkoi hallita mielikuvia hyvinvointivaltiosta (Julkunen 1998). Laaja keskiluokka on hyvinvointivaltion ydinryhmä. Aiemmin keskiluokan oli helppoa olla solidaarinen ja osallistua hyvinvointivaltion maksamiseen: vankka asema työmarkkinoilla takasi sosiaaliturvan ja hyvinvointivaltio hyvitti erilaisilla palveluilla. Nyt uhka omasta toimeentulosta saattaa lisätä yksilöllistä eduntavoittelua ja heikentää solidaarisuutta, mikä rapauttaisi hyvinvointivaltion kannatusta. Hyväosaisten mielipiteisiin ilmaantui 1990-luvulla ristiriitainen elementti. He kannattivat julkisia palveluita mutta suhtautuivat keskimääräistä selvästi nihkeämmin tulojen uudelleenjakamiseen ja vähäosaisemmille tärkeiden sosiaalietuuksien rahoittamiseen (Forma 1999). Myös selväsanaisia vaatimuksia hyvinvointivaltion purkamisesta on esitetty – tai julkaistu – aiempaa enemmän.

Kokemusten polarisoituminen synkensi kokonaiskuvaa taloudellisen laman jälkeisestä toimeentulosta. Jaot toimeentulon kokemuksissa olivat syviä ja yhdensuuntaisia sosiaaliturvan leikkausten kanssa. Toimeentulon kokivat vaikeimmaksi ne, joilta lamatalkoissa leikattiin suhteellisesti eniten (esimerkiksi työttömät ja yksinhuoltajat). Odotetusti hyvinvointivaltion karsiminen näyttäisi kurittavan erityisesti niitä, joiden riippuvuus hyvinvointivaltiosta on suuri. Vuosikymmenen puolivälistä saakka jatkunut voimakas taloudellinen kasvu on riisunut sosiaaliturvan säästöjen jatkamisen yltä taloudellisen välttämättömyyden naamion. Nyt säästöjen nähdään toimivan myös hyvinvointivaltiota vastaan ja vaatimukset yhteiskuntapolitiikan suunnan muuttamisesta ovat voimistuneet.

Usein sosiaaliturvan leikkaukset on nähty muutokseksi hyvinvointivaltiomallin sisällä. Harvemmin muutosten on tulkittu ilmentävän siirtymää mallista tai regiimistä toiseen. Heikki Lehtonen ja Simo Aho (2000) näkevät murroksen merkin siinä, että hyvinvointivaltion turvaverkon rei'istä pudonneet joutuvat turvautumaan kirkon tai Pelastusarmeijan apuun. Raija Julkunen (2001b) näki lamaa pidemmälle ja liitti talouslaman ja hyvinvointivaltion regiimin murroksen uuden talouskasvumallin käyttöönottoon. Uudelle kasvu-

uralle pääseminen edellytti rahamarkkinainstituutioiden ja rahapolitiikan uudistamista, julkisen sektorin keventämistä, työmarkkinoiden joustavoittamista ja uutta hyvinvointivaltion regiimiä. Siten hyvinvointivaltion regiimin muuttamisen syy oli avoimeen kilpailutalouteen siirtyminen. Talouslama oli peruste ja kriisipuhe keino, joilla kansalaiset saatiin hyväksymään monille epäedulliset muutokset.

Tapa, jolla sukupuoli liittyy yhteiskunnan ja työmarkkinoiden rakenteisiin, korostaa sukupuolta toimeentuloa jäsentävänä tekijänä (ks. Repo 1996). Toimeentulon riskit, esimerkiksi yksinhuoltajuus ja osa- ja määräaikaiset työt ja viime vuosina myös työttömyys, ovat kasautuneet naisille. Naisten työmarkkina-aseman heikentyminen ja tuloerojen kasvu kertovat hyvinvointivaltion sukupuolisopimuksen (ks. Heikkilä 1994) väljentymisestä.

Sukupuolinäkökulmaa voitaisiin syventää tutkimalla miesten ja naisten työnjakoa kotitalouden sisällä. Naiset vaihtavat useammin palkkatyön lasten- ja kodinhoitoon, ovat useammin epätyypillisissä työsuhteissa ja ansaitsevat vähemmän kuin miehet. Lisäksi esimerkiksi brittiläisessä perinteessä vastuu tulojen riittämisestä perheen menoihin on kuulunut naiselle, kun mies on käynyt palkkatyössä (Morris 1990). Mielenkiintoista olisi selvittää, missä määrin kotitalouden sukupuolittuneet käytännöt näkyvät miesten ja naisten toimeentulon kokemuksissa. Tasapäistääkö samaan kotitalouteen kuulumisen puolisoiden toimeentulon kokemukset (taloustieteessä puolisoiden oletetaan jakavan ainakin tulot ja menot) vai onko toimeentulo yksilöllistynyt? Tähän suuntaan viittaa ainakin puolisoiden rahankäytön eriytyminen (ks. Repo 2001). Sukupuolinäkökulman syventäminen vaatisi tämän artikkelin aineistosta poikkeavan puolisoaineiston käyttämistä.

Tuloksia arvioitaessa on otettava huomioon muutamia rajoituksia. Ensiksi tulokset koskevat vain työikäisiä työllisiä ja työttömiä ja niiden ulkopuolelle jäävät esimerkiksi opiskelijat ja eläkeläiset. Toiseksi, kun kyselylomaketta suunniteltiin, kirjoittajalla ei ollut kaikki tämän artikkelin tutkimuskysymykset ja muuttujien operationalisoinnit kirkkaina mielessä. Vastauksiin tämä lisäsi epätarkkuutta. Esimerkiksi tulokset kertovat vain keskimääräisestä omasta verotettavasta tulosta, jonka koetaan riittävän perheen toimeentuloon. Täsmällisempi kuva perheen toimeentu-

lon ehdoista saataisiin tarkastelemalla käytettävissä olevaa tuloa, johon sisältyvät verotuksen uudelleen jakava vaikutus ja tulonsiirrot. Lisäksi

puolisotalouksissa olisi otettava huomioon molempien puolisoitten tulot, toisin sanoen tarkastettava kotitalouden tuloa.

KIRJALLISUUS

Andress, Hans-Jürgen & Schulte, Katja: Poverty risks and the life cycle: the individualization thesis reconsidered. In: Andress, Hans-Jürgen (ed.): Empirical poverty research in a comparative perspective. Suffolk: Ashgate, 1998

Angerpuro, Kirsi: Mikä selittää tyytyväisyyskokeemukset? Tulojen, toimeentulon muutosten ja viiteryhmän valinnan vaikutus tyytyväisyyden kokemiseen. Teoksessa: Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (toim.): Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Tutkimuksia 65. Stakes 1996

Blom, Raimo (toim.): Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta. Helsinki: Gaudeamus, 1999

Bourdieu, Pierre: Acts of resistance. Against the new myths of our time. Cambridge: Polity Press, 1998

Burchell, Brendan & Day, Diana & Hudson, Maria & Ladipo, David & Mankelow, Roy & Nolan, Jane & Reed, Hannah & Wichert, Ines & Wilkinson, Frank: Job insecurity and work intensification. Flexibility and the changing boundaries of work. Joseph Rowntree Foundation, Work and opportunity series 11, 1999

Caplan, R. D. & Cobb, S. & French, J. R. P. & Van Harrison, R. V. & Pinneau, S. R.: Job demands and worker health: main effects and occupational differences. University of Michigan, Survey research centre, Institute of social research, 1980

EVA-raportti suomalaisten asenteista 1999. www.eva.fi/julkaisut/raportit/asenne99

EVA-raportti suomalaisten asenteista 2001. www.eva.fi/julkaisut/raportit/asenne2001

Forma, Pauli: Mureneeko solidaarisuus, polari-soituko yhteiskunta? Hyvä- ja huono-osaisten sosiaaliturvaa ja hyvinvointivaltiota koskevat mielipiteet 1990-luvun Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka 64 (1999): 1, 3–19

Forssén, Katja: Children, families and the welfare state. Studies on the outcomes of the Finnish family policy. Research report 92. Stakes 1998

Haataja, Anita & Nurmi, Kaarina: Työnjako 1990-luvulla. Naiset työelämässä – ja sen ulkopuolella. Tasa-arvon työraportteja 3, 2000. Sosiaali- ja terveysministeriö, Tasa-arvoasiain neuvottelukunta 2000

Happonen, Mika: Suomalaisten palkansaajien kokema työn epävarmuus 1977–1997. Yhteiskuntapolitiikka 64 (1999): 5–6, 435–452

Happonen, Mika & Nätti, Jouko: Palkansaajien kokema työn epävarmuus ja epävarmuuden realisoituminen työttömyytenä. Teoksessa: Lehto, Anna-Maija & Järnefelt, Noora (toim.): Jaksaa ja joutaa. Artikkeleita työolotutkimuksesta. Tutkimuksia 230. Tilastokeskus 2000

Heikkilä, Matti: Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin

puutteiden kasautumisesta Suomessa. Sosiaalihuoltolain julkaisuja 8, 1990

Heikkilä, Matti: Hallittu kurjistuminen vai vahvojen valta? Teoksessa: Heikkilä, Matti & Vähätalo, Kari (toim.): Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos. Tampere: Gaudeamus, 1994

Heikkilä, Matti: Kuinka perustella sosiaalipoliittisia supistuksia. Teoksessa: Heikkilä, Matti & Uusitalo, Hannu (toim.): Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Raportteja 208. Stakes 1997

Heikkilä, Matti & Uusitalo, Hannu: Jälkikirjoitus: yhteenvedoa ja tulkintoja. Teoksessa: Heikkilä, Matti & Uusitalo, Hannu (toim.): Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Raportteja 208. Stakes 1997

Hiilamo, Heikki: Perhepolitiikka mikrotasolla 1991–1999. Yhteiskuntapolitiikka 65 (2000): 6, 502–519

Julkunen, Raija: Aika sopiva valtioksi. Helsingin Sanomat 20.9.1998

Julkunen, Raija: Ett laboratorium för nedskärningar – 90-talets finländska socialpolitik. Nordisk socialt arbeid 1/2001, 45–58. 2001a

Julkunen, Raija: Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino, 2001. 2001b

Jähi, Rita: Luokkaperheet. Teoksessa: Blom, Raimo (toim.): Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta. Helsinki: Gaudeamus, 1999

Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti: Kuka on köyhä? Tutkimushankkeen lähtökohdat ja tavoitteet. Teoksessa: Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (toim.): Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Tutkimuksia 65. Stakes 1996. 1996a

Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti: Eri menetelmät – eri tulokset? Teoksessa: Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (toim.): Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Tutkimuksia 65. Stakes 1996. 1996b

Karjalainen, Jouko: Perusturvan tuolla puolen. Teoksessa: Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.): Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 2000

Kinnunen, Ulla & Nätti, Jouko & Happonen, Mika & Kalliolahti, Mari & Kelhämä, Auli & Mauno, Saija: Kokemuksia työstä ja perheestä laman jälkeisessä Suomessa. Jyväskylän yliopiston perhetutkimusryhmän julkaisuja 12, 2000

Korpi, Walter: Fattigdom i välfärden. Om människor med socialhjälp. Stockholm: Tidens förlag, 1973
Kuokkanen, Laura & Kinnunen, Ulla & Mauno, Saija: Taloudellinen stressi ja hyvinvointi: itsearvostus yhteyttä muuntavana ja välittävänä tekijänä. Sosiaali-

lääketieteellinen aikakauslehti 37 (2000), 97–109

Lehtonen, Heikki & Aho, Simo: Hyvinvointivaltion leikkausten uudelleenarviointia. Janus 8 (2000): 2, 97–113

Markkanen, Kristiina: Myllypuron kirkon leipäjono ei lyhene. Helsingin Sanomat 1.5.2001

Morris, Lydia: The workings of the household. Cornwall: Polity Press, 1990

Nätti, Jouko & Kinnunen, Ulla & Happonen, Mika & Mauno, Saija & Sallinen, Marjukka: Perceived job insecurity among Finnish employees in 1990–2000: prevalence and antecedents. In: Kalela, Jorma & Kiander, Jaakko & Kivikuru, Ullamaija & Loikkanen, Heikki A. & Simpura, Jussi (eds.): Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research. VATT-julkaisuja 27:6, 2001

Parjanne, Marja-Liisa: Työmarkkinat murroksessa. ETLA, Sarja B 135, 1997

Repo, Katja: Naisten köyhyys. Esimerkkinä Iso-Britannia. Raportteja 189. Stakes 1996

Repo, Katja: Raha ei kasva puussa. Perheen sisäinen rahatalous ja sen diskursiivinen todellisuus. Sosiaalipoliittikan lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto 2001

Rosenberg, Morris: The association between self-esteem and anxiety. Journal of Psychiatric Research 1 (1962), 135–152

Ruotsalainen, Pekka: Kotitalouksien toimeentulo ja tuloerot 1990-luvulla. Hyvinvointikatsaus 2000: Spesiaali, 2–9. 2000a

Ruotsalainen, Pekka: Lama toi, mutta nousu ei vie: sosiaaliturvaetuudet – merkittävä osa kotitalouksien toimeentuloa. Hyvinvointikatsaus 2000: Spesiaali, 35–40. 2000b

Sosiaali- ja terveydenhuollon taskutieto 2000. Stakes

2000. http://info.stakes.fi/taskutieto/taskutieto_2000_fin1.pdf

Stjernø, Steinar: Den moderne fattigdommen. Universitetsforlaget, 1985

Suikkanen, Asko & Linnakangas, Ritva: Uusi työmarkkinajärjestys? Sitra 182, 1998

Sutela, Hanna: Määräaikaiset työsuhteet tasa-arvon näkökulmasta. Teoksessa: Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna: Tasa-arvo työoloissa. Työmarkkinat 1999:19. Tilastokeskus 1999

Taylor-Gooby, Peter: In defence of second-best theory: state, class and capital in social policy. Journal of Social Policy 26 (1997): 2, 171–192

Toimeentulotuki 1999. Tilastoraportti 14/2000. Stakes 2000

Työvoimatilasto 1999. Työvoimatutkimuksen tuloksia vuosilta 1990–1999. Työmarkkinat 2000:14. Tilastokeskus 2000

Uusitalo, Hannu: Muuttuva tulonjako. Hyvinvointivaltion ja yhteiskunnan rakennemuutosten vaikutukset 1966–1985. Tutkimuksia 148. Tilastokeskus 1988

Uusitalo, Hannu: Neljä laman vuotta: mitä on tapahtunut tulonjaossa? Teoksessa: Heikkilä, Matti & Uusitalo, Hannu (toim.): Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Raportteja 208. Stakes 1997

Uusitalo, Hannu: Köyhyys ja tulonjako. Teoksessa: Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.): Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Tampere: Gaudeamus, 2000

Voydanoff, Patricia & Donnelly, Brenda: Economic distress, family coping and quality of family life. In: Voydanoff, Patricia & Majka, L. C. (eds.): Families and economic distress. Coping strategies and social policy. Newsbury Park: Sage, 1988.

ENGLISH SUMMARY

Mika Happonen: Subsistence problems and their reasons among employed and unemployed men and women in Finland after the recession of the 1990s (Työssä käyvien ja työttömien kokemat toimeentulon ongelmat ja ongelmien syyt 1990-luvun talouslaman jälkeen Suomessa)

This article is concerned with the financial difficulties experienced by 25–59 year-old employed and unemployed men and women (n = 735) in 1999, in a situation where years of recession had given way to strong economic growth but where social policy was still in the doldrums. One-quarter of the respondents said they were often worried that they could not make ends meet, 11 per cent had serious difficulty meeting their obligations. Subsistence problems were particularly

acute among sole providers, the unemployed, people in part-time or temporary jobs, and those who experienced high uncertainty about their job. The way in which gender ties in with the structures of society and the labour market means that women are more exposed. On the one hand the results supported the traditional structural image according to which people are divided into those who are better off and those who are distinctly underprivileged. On the other hand the ever greater insecurity that people are feeling about their job and the growing frequency of subsistence problems in the middle class clearly suggest that subsistence guarantees are being eroded. This may strengthen or undermine popular support for the welfare state.

KEY WORDS:

Perceived subsistence, recession, employment, unemployment, part-time workers, temporary workers, sole providers, household economics, gender, insecurity, social policy, welfare state, Finland